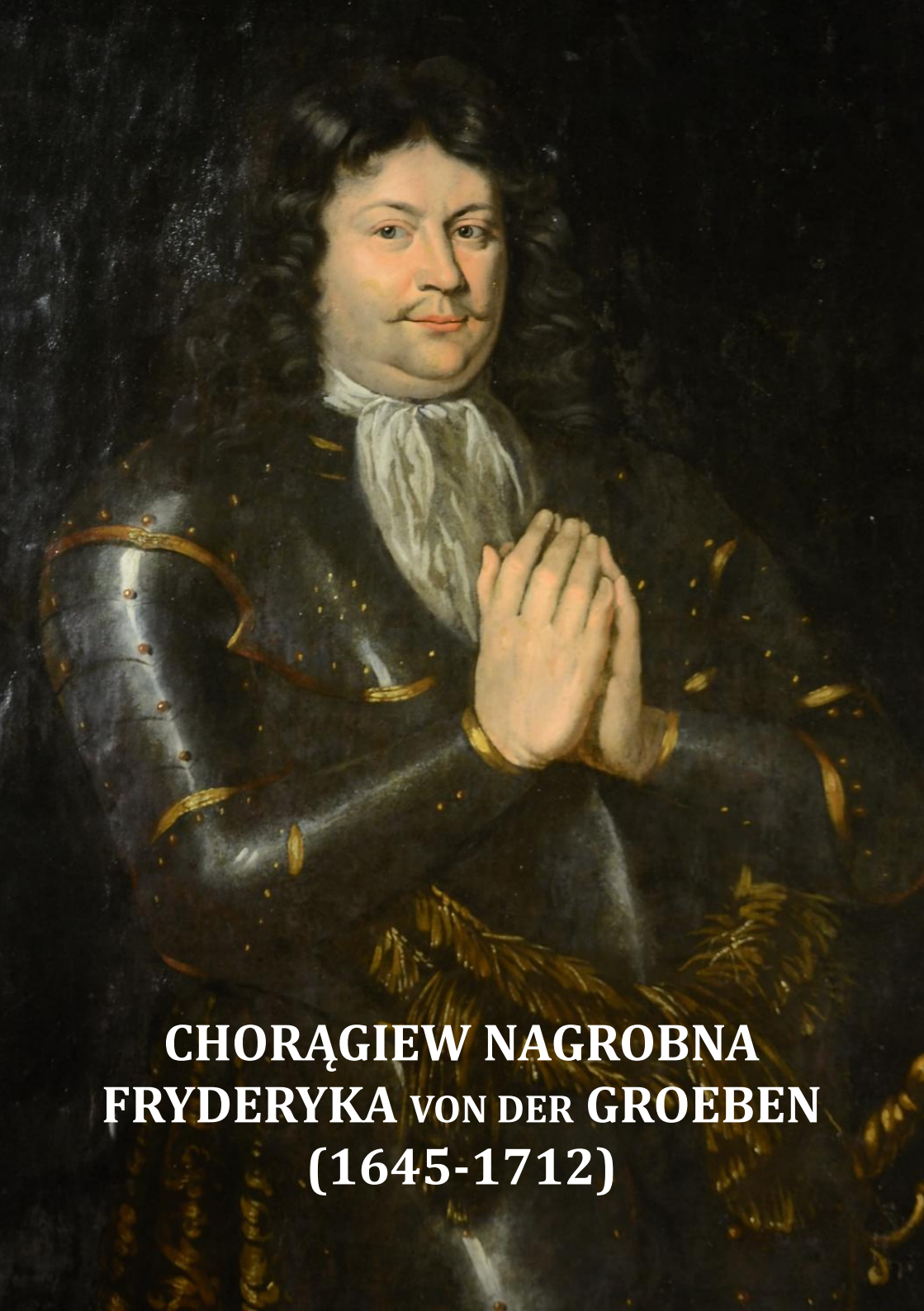

**CHORAĞIEW NAGROBNA
FRYDERYKA VON DER GROEBEN
(1645-1712)**

Herb natrumienny von der Groeben, kościół w Łankiejmach (Langheim), blacha mosiężna, złocona, XVIII w., MWK.

W XVII w. i w pierwszej połowie XVIII w. wielu przedstawicieli pruskich rodów szlacheckich wybierając karierę wojskową służyło w polskiej armii koronnej. Niektórzy z nich z czasem zajmowali wysokie stanowiska na polskim dworze. Jedną z takich postaci był urodzony w podkętrzyńskim Jeżewie Otto von der Groeben (1567-1644), będący pod koniec XVI w. przywódcą opozycji stanów pruskich przeciwko elektorowi brandenburskiemu, w latach 1629-1635 pełniący na polskim dworze funkcję sekretarza królewskiego. Do połowy XVIII w. jeszcze kilkunastu przedstawicieli tej rodziny pełniło różnorodne funkcje w służbie Rzeczypospolitej lub na polskim dworze królewskim. Przedstawiciele saksońskiego rodu rycerskiego von der Groeben, przybyli do władztwa zakonu krzyżackiego w Prusach pod koniec XIV lub na początku XV w. W 1408 r. Henryk von der Groeben został właścicielem dóbr w Kobbern. Dwa lata później, w czasie bitwy pod Grunwaldem zginęli dwaj jego synowie Adam i Günther, ocalał tylko Ludwik, syn Günthera.

Jednym z najwybitniejszych przedstawicieli rodu był z pewnością Fryderyk von der Groben, urodzony w Karszewie (Karschau) w 1645 r., zmarły w Ponarach (Ponarien) w 1712 r. Był synem Fryderyka (1587-1650), pana na Bezlawkach (Bäslack) i Katarzyny, z domu von Scheplitz (Zscheplitz, Schäplitz) (1595-1665).

Peter Gorcky (przyp.), Portret Fryderyka von der Groeben na chorągwi pogrzebowej, po 1712.

Karierę wojskową rozpoczął w bardzo młodym wieku, już w 1663 r. w szeregach armii brandenburskiej walczył na Węgrzech przeciwko Turkom. Około 1670 r. Fryderyk zaciągnął się do wojsk koronnych polskich obcego autoramentu. W latach 1672-1676 Jan Sobieski, najpierw jako hetman, a później jako nowo wybrany król wysyłał go z misjami dyplomatycznymi do Tatarów i do Turków Osmańskich. W 1675 r. mianowany został podpułkownikiem a następnie pułkownikiem.

W 1677 r. ożenił się z Anną Barbarą von Podewils (1653-1709), wdową po Jerzym Fryderyku von Schlieben.

Fryderyk von der Groeben jako dowódca jednej z brygad piechoty wziął udział w bitwie pod Wiedniem 12 września 1683 r. W bitwie walczył także, wystawiony przez niego, regiment piechoty cudzoziemskiej pod dowództwem Jerzego Guttry, liczący 380 żołnierzy. W ramach podziału łupów zdobytych w obozie tureckim Fryderykowi von der Groeben przypadł w udziale jeden z paradnych namiotów tureckich, który kilka lat po bitwie przewieziony został do jego majątku w Łabędniku, ówczesnym Groß-Schwansfeld. Stąd, w 1907 roku trafił do zbiorów berlińskiego Arsenału. Dzisiaj, po konserwacji, stanowi ozdobę zbiorów berlińskiego Deutsches Historisches Museum.

Romeyn de Hooghe, Zdobyćcie przez Turków wyspy Tabor, w: Arctico Norwegia ... et Helvetiae - Atlas Van der Hagen, t. 1, domena publiczna, via Wikimedia Commons.

W czasie oblężenia Wiednia, 16 lipca 1683 r. na wyspie Tabor na Dunaju, poległ bratanek Fryderyka – Abraham, syn Jerzego Henryka, major w regimencie rajtarskim Jana Kazimierza Tedtwinia z korpusu posiłkowego marszałka nadwornego koronnego Hieronima Augustyna Lubomirskiego.

Kilka tygodni po bitwie pod Wiedniem Groeben uczestniczył także w bitwie pod Parkanami (7 i 9 października 1683), która niejako przypieczętowała porażkę potężnej jeszcze niedawno osmańskiej armii.

W walkach z Turkami brał także udział bratanek Fryderyka - Henryk Wilhelm, syn Jerzego Henryka.

Pałac rodziny von der Groeben w Łabędniku M.Seeman, litogr. Th.Albert, poł. XIX w.

W latach 1684-1686 Groeben brał udział w nieudanych kampaniach w Mołdawii. W 1686 r. zakupił majątek w Łabędniku. W 1687 r. mianowany został generał-majorem. W 1693 r. awansowano go na generał-porucznika i powierzono dowództwo nad wszystkimi wojskami koronnymi polskimi obcego zaciągu. Po śmierci Jana III Sobieskiego Fryderyk von der Groeben pozostawał jeszcze w wojsku Augusta II Mocnego, lecz wkrótce powrócił do rodzinnych Prus. Od 1701 r. pełnił funkcje starosty w Ostródzie i Olsztynku zajmując się także rozwijaniem swoich posiadłości w Prusach.

W związku z brakiem potomstwa, w testamencie spisany 8. kwietnia 1711 r. z posiadanych majątków utworzył ordynacje - majoraty w Nowej Wiosce (Neudörfchen), Łodygowie (Ludwigsdorf), Ponarach i w Łabędniku, przekazując je bratankom. Zmarł rok po ustanowieniu testamentu, 23 maja 1712 roku, w swoim majątku w Ponarach.

Pałac rodziny von der Groeben w Ponarach, H.Joop, litogr. Th.Albert, poł. XIX w.

Majorat w Łodygowie przekazano synowi Jana Wolfa (1637-1692) Jerzemu Fryderykowi (16??-17??), a następnie młodszemu synowi Ottona Fryderyka (1631-1692) - Karolowi Wolfgangowi (1672-1750). Kolejne majoraty otrzymali synowie Jerzego Henryka (1630-1697). Majorat w Łabędniku przypadł Wolfowi Sebastianowi (1661-1717), natomiast Ponary Henrykowi Wilhelmowi (1657-1729), który był właścicielem Łankiejm (Langheim).

Majorat w Nowej Wiosce trafił do Ottona Fryderyka (1656-1728), który był kolejnym wybitnym przedstawicielem rodziny von der Groeben. Od młodości niespokojny duch - podróżnik i najemny żołnierz, założyciel kolonii brandenburskiej w Afryce, później starosta Kwidzyna i Prabut, jego sława dorównała sławie stryja.

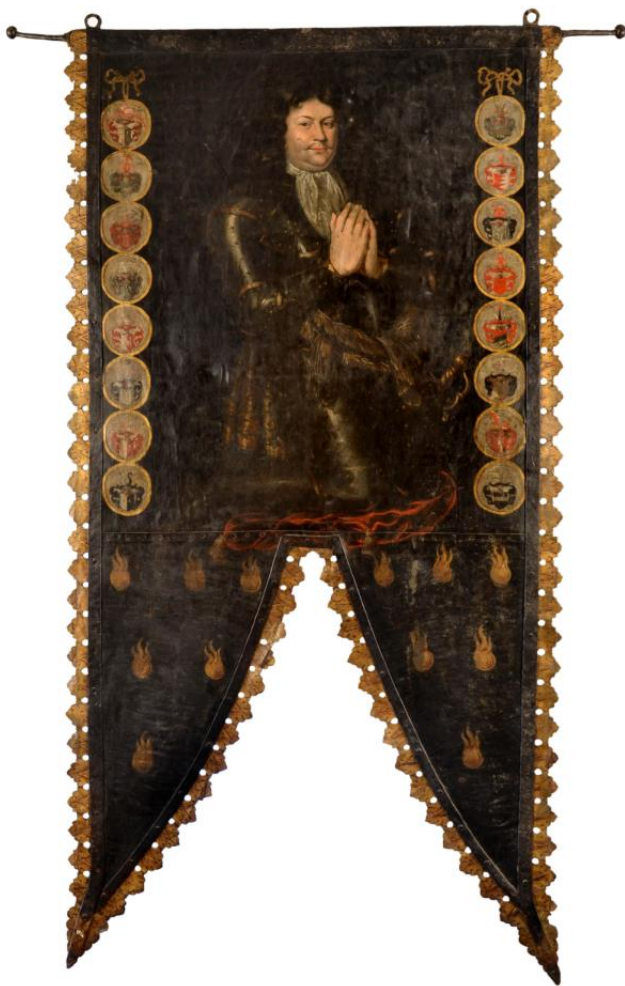

Portret Ottona Friedricha von der Groeben (wzorowany na portrecie autorstwa Petera Görcky z katedry w Kwidzynie), Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg. Pobrany z <https://brandenburg.museum-digital.de/object/73386> 24.10.2022.

Ufundowana przez spadkobierców chorągiew nagrobna pełniła w kościele w Łabędniku funkcję epitafium stanowiąc jeden z elementów rozbudowanej kompozycji sepulkralnej wraz z istniejącym do dzisiaj pomnikiem nagrobnym z naturalnej wielkości figurą Fryderyka von der Groeben, której autorem jest prawdopodobnie Matthias Pörtzel.

Matthias Pörtzel (przypisane), Nagrobek Fryderyka von der Groeben, 1712-1713, Łabędnik, kościół parafialny Najświętszej Maryi Panny Zwycięskiej, fot. 1904-1909, neg. ze zbiorów IS PAN, Warszawa.

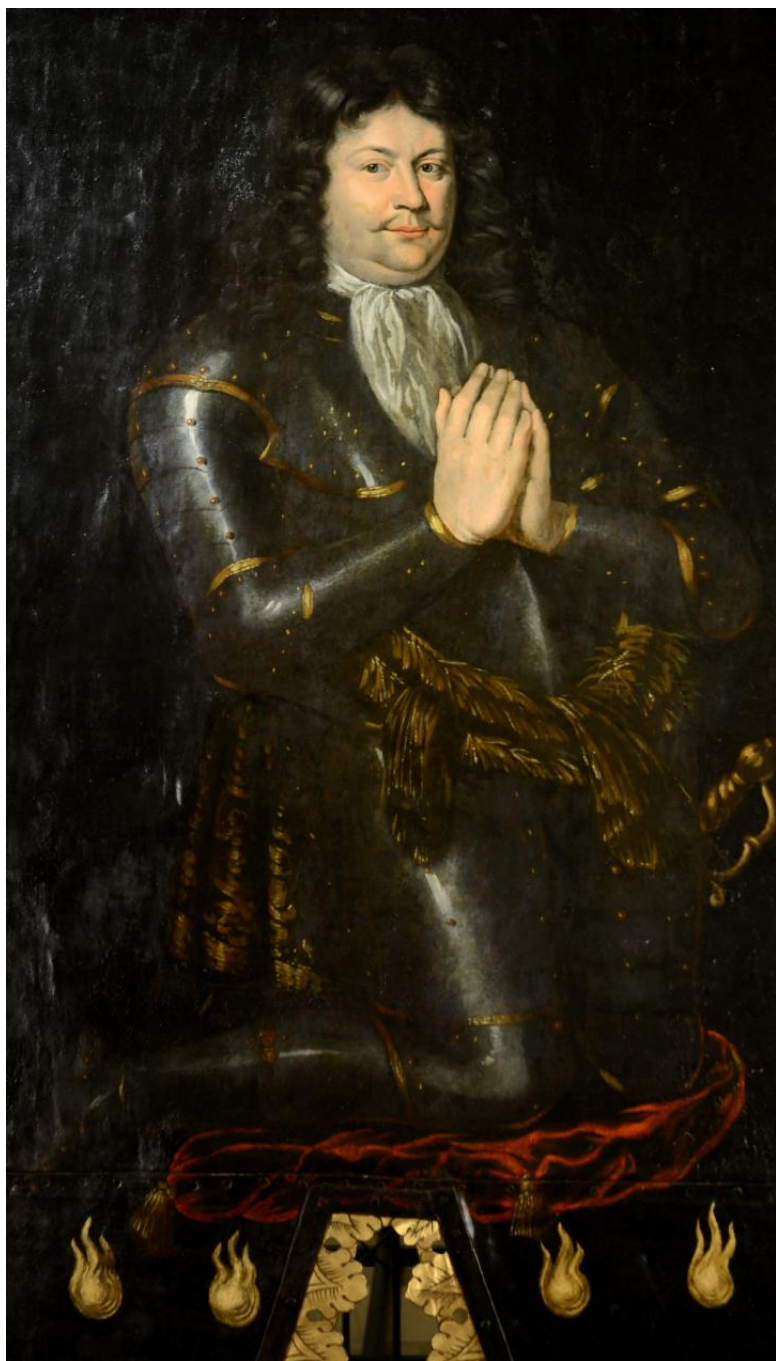
Awers chorągwi przed konserwacją.

Chorągiew Fryderyka von der Groebena (wys. 252 cm, szer. 132 cm) wykonana została na nitowanej blasze miedzianej przypuszczalnie w warsztacie w Bartoszycach. W celu wzmocnienia konstrukcji chorągiew okuta została żelaznymi taśmami na brzegach między obrazem a koronką.

Awers chorągwi po konserwacji.

Wykonanie portretowego przedstawienia zmarłego Andrzej Rzempełuch przypisuje monografiście P. G., którego identyfikuje z Piotrem Görcky, artystą czynnym w Prusach na pocz. XVIII w. Wykonał on portrety rodziny von der Groeben znajdujące się w kaplicy grobowej Ottona Friedricha von der Groeben w katedrze w Kwidzynie.

Na awersie, na czarnym tle znajduje się postać zmarłego rycerza w pozie oranta ze złożonymi do modlitwy dłońmi, klęcząca na czerwonej, aksamitnej poduszce. Ubrany jest w zbroję typu zachodnioeuropejskiego szmelcowaną na niebiesko ze złożonymi nitami, sprzączkami i brzegami. Przy lewym boku ma przypasany pałasz waloński ze złożoną oprawą. Pod szyją ma zawiązany biały żabot. Przepasany jest szarfą ze złocistego materiału tkanego w roślinne ornamenty. Na głowie ma modną wówczas ciemną perukę w typie *à la lion*.

Herb von der Groeben w czasie konserwacji.

Postać flankują dwie kolumny herbów drzewa genealogicznego do czwartego pokolenia. Zaczynają się one herbami rodziców zmarłego – von der Groeben po prawej stronie heraldycznej (lewa strona chorągwi) i von Scheplitz po lewej stronie heraldycznej. Kolejne herby: prawa strona heraldyczna - von der Groeben, von Kinwang (Kinwangen), von Löthen, von Prömock (Premock, Prembock), von Eppingen, von Kunheim, von Behren (Beeren), von Brumsee (Brummensee); lewa strona heraldyczna: von Scheplitz, von Burckersrode (Burchersrode), von Breitenbach (Breitenbach), von Rohde (Rode), von Osterhausen, von Roggen (von Weier?), von Büнау (Binaw), von Hams.

Herb von Scheplitz po konserwacji.

Jednak, według dostępnych danych genealogicznych, układ nazwisk powinien wyglądać nieco inaczej. Po stronie „ojcowskiej” można by się spodziewać herbów rodzin von der Groeben, von Eppingen, von Taubenheim, von Gross (zwany Pfersfelder), von Müllen (Myhlen), von Posern, von Pilgram, von Weier. Natomiast po stronie „matczynej” - von Scheplitz, von Osterhausen, von Rolitz (Röhlitz), von Werthern, von Breitenbach, von Hanffstengel, von Kayn, von Helldorf. Niestety, przeprowadzona prawdopodobnie w XIX wieku nieudolna „renowacja” warstwy malarskiej chorągwi, doprowadziła do zatarcia niektórych herbów. Miejscami widoczne są pozostałości napisów z nazwiskami rodzin, które reprezentują poszczególne herby. Wydaje się więc, że problematyka herbów umieszczonych na chorągwi wymaga dalszych studiów.

Herby von Kinwang (góra) i von Löthen (dół) po konserwacji.

Rewers chorągwi - inskrypcja z inwokacją epitafijną przed konserwacją.

Na rewersie chorągwi, w górnej części, umieszczono inskrypcję z inwokacją epitafijną w języku łacińskim:

BOHATER
ZE WZGLĘDU NA CHWAŁĘ HISTORYCZNYCH DOKONAŃ
|
WIELKĄ W STOSUNKU DO RODZINY I MUZ
SZCZODROBLIWOŚĆ
WIECZNA PAMIĘĆ WDZIĘCZNYCH POTOMNYCH
NAJGODNIEJSZEGO

Poniżej, w centralnym miejscu chorągwi znajduje się herb rodziny von der Groeben okolony złotym wieńcem laurowym.

Rewers chorągwi, herb von der Groeben po konserwacji.

Pod herbem umieszczona jest epitafijna inskrypcja biograficzna w języku niemieckim.

Świętej pamięci wysoko urodzony pan Fryderyk von der Groeben, Jego Królewskiego Majestatu i Korony Polskiej wielce zasłużony generał-porucznik piechoty koronnej i pułkownik regimentu pieszego, jak też Jego Królewskiego Majestatu w Prusach wysoko deputowany starosta urzędów Ostródy i Olsztynka, dziedzic dóbr Nowej Wioski, Łodygowa, Ponar, Klim i Łabędnika. Szczęśliwie zmarły dnia 23 maja 1712 w 67 roku swojego życia, oczekuje tutaj radosnego zmartwychwstania.

Awers chorągwi przed konserwacją.

Awers chorągwi po konserwacji.

Chorągiew nagrobna Fryderyka von der Groeben prezentowana była na licznych wystawach poświęconych historii wojskowości XVII w. Znalazła się między innymi na jubileuszowej wystawie *Odsiecz wiedeńska 1683* (Zamek Królewski na Wawelu – 1983) i na wystawie *Jan III Sobieski - marszałek, hetman, król* (Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie – 2015). Eksponowana była także na wystawach omawiających sztukę funeralną i sakralną między innymi *Vanitas - portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych* (Muzeum Narodowe w Poznaniu – 1996-1997) czy *Człowiek, osoba, persona. Portret w przestrzeni sakralnej* (Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku – 2020-2021).

Zakończenie ogona chorągwi, stan przed konserwacją, widoczna korozja żelaznej taśmy i ubytki złocenia koronki.

Chorągiew, mimo iż wykonana jest z trwałego materiału, od dłuższego czasu wymagała przeprowadzenia konserwacji. Pokryta była ciemniejącym werniksem, nosiła ślady wcześniejszych przemalowań, na powierzchni zaczynały rozwijać się pleśnie. Po kilkukrotnych próbach, w 2022 r. udało się pozyskać dofinansowanie ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury - państwowego funduszu celowego.

Prace przy konserwacji chorągwi Fryderyka von der Groeben przeprowadziła Barbara Kwasiborska, *Akroterion. Pracownia konserwacji dzieł sztuki*. Przed przystąpieniem do prac konserwatorskich, wykonano badania materiałoznawcze i mykologiczne, wzbogaconą UV fluorescencją, reflektografię w świetle widzialnym UV i w bliskiej podczerwieni oraz obrazowanie fałszywym kolorem w IR.

Awers chorągwi w świetle UV, stan przed konserwacją.

Chorągiew w czasie konserwacji. Usuwanie starych werniksów z części portretowej malowidła.

Na pierwszym etapie prac oczyszczono powierzchnię chorągwi z luźnych zabrudzeń oraz kurzu. Obiekt poddano dezynfekcji preparatem biobójczym. W kolejnym etapie usunięty został stary pociemniały werniks oraz wtórne przemalowania z polichromii i części złoconych. Działania te kontrolowano w świetle UV. Deformacje miedzianej koronki zniwelowano metodami mechanicznymi. Usunięto lub ustabilizowano produkty korozji.

Przygotowując obiekt do uzupełnień warstwy malarskiej wykonano konsolidację warstwy malarskiej oraz uzupełniono ubytki gruntu kitem. W końcowych etapach prac uzupełnione zostały ubytki w warstwie malarskiej oraz złoceniach (24K złoto w proszku). Na zakończenie prac powierzchnię chorągwi zabezpieczono werniksem końcowym.

Chorągwie nagrobne stanowią przykład wyjątkowej formy pomników grobowych znaczących miejsca pochówków szlacheckich - przede wszystkim rycerzy biorących udział w walkach z wrogami Ojczyzny i chrześcijaństwa – realizując jako atrybut wojskowy średniowieczny ideał *militis christiani* – rycerzy chrystusowych. Funkcjonowały także jako symboliczne pomniki żołnierzy poległych na odległych polach bitewnych. Zawieszane były w pobliżu miejsca pochówku zmarłego pod sklepieniem (stropem) kościoła, przy ścianach.

Wnętrze kościoła w Łabędniku. Widoczna wisząca pod stropem chorągiew nagrobna Fryderyka von der Groeben. Przy ścianach widoczne drzewce po zniszczonych chorągwiach nagrobnych tekstylnych. fot. 1937, neg. ze zbiorów IS PAN, Warszawa.

*Chorągwie nagrobne Carla Alberehta von Bertzky (lewa)
i Fryderyka von Lesgewang (prawa) po konserwacji.*

Niekiedy drzewce, na którym zawieszane były chorągwie naśladowały kształt rycerskiej kopii, jak w przypadku adamaszkowych chorągwi Carla Albrechta von Bertzky (1631-1656) i Fryderyka von Lesgewang (1627-16??) pochodzących prawdopodobnie z kościoła w Galinach lub Łabędniku, obecnie w zbiorach Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

Mimo że chorągwie jako atrybut żołnierski były pomnikami szlachetnych rycerzy, a więc dorosłych mężczyzn, istnieją dwa wyjątki. Pierwszym z nich jest jedyna chorągiew kobieca - Katarzyny Żarczyńskiej (†1625) z krakowskiego kościoła oo. Franciszkanów. Drugim, jedyna zachowana, z dwóch znanych, chorągiew dziecięca trzyletniego Botho Ernsta zu Eulenburg (†1664) z kościoła w Galinach, obecnie w zbiorach Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

Chorągiew nagrobna Botho Ernsta zu Eulenburg, pierwotnie w kościele w Galinach (Galingen).

Taki sposób upamiętniania zmarłych szlachciców i budowania propagandy rodowej był niezwykle popularny w Rzeczypospolitej, gdzie, nieliczne wprawdzie, najstarsze znane chorągwie pochodzą z XVI w., największa zaś popularność tego zwyczaju miała miejsce w XVII w. Można przypuszczać, że zwyczaj wykonywania chorągwi nagrobnych dotarł do Prus właśnie z terenu Polski i trwał od XVI aż do połowy XVIII w. Chorągwie różniły się i kształtem, i wielkością. Najbardziej okazałą jest chorągiew Jana Pawła Działyńskiego (1594-1643) z Nowego Miasta Lubawskiego o długości 7 m i szerokości 3,2 m.

Chorągwie z obszaru Królestwa Polskiego wykonywane były na materiałach tekstylnych jak jedwabny adamaszek, jedwabny aksamit czy len. Z terenu Prus znane są także chorągwie malowane na blachach żelaznych bądź miedzianych, a nawet jeden egzemplarz malowany na skórze (chorągiew wotywna Albrechta Zygmunta Seegut-Stanisławskiego z kościoła Lipowinie).

Stan zachowania chorągwi nagrobnych Carla Alberechta von Bertzky i Fryderyka von Lesgewang przed konserwacją.

Z szacowanych według źródeł archiwalnych kilkuset chorągwi nagrobnych do naszych czasów zachowały się nieliczne. Do tak katastrofalnego stanu zachowania obiektów tego typu, oprócz ostatnich dwóch wojen światowych przyczyniły się także pożary kościołów, usuwanie elementów świeckich z przestrzeni liturgicznych w okresie kontrreformacji na ziemiach polskich oraz, w wypadku chorągwi tekstylnych, nietrwałość materiału (choć źródła archiwalne przekazują informacje o naprawach i wymianie zniszczonych chorągwi na nowe).

Z terenu dawnych Prus Książęcych jeszcze pod koniec XIX w. znanych było ponad sto chorągwi znajdujących się w kościołach. Pozostało ich jedynie 11, z czego aż cztery w zbiorach Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

Tekst:

Mariusz Wyczółkowski, Jakub Kaźarnowicz, Barbara Kwasiborska

Zdjęcia:

Robert Zakrzewski, Barbara Kwasiborska, Jacek Królewski, Archiwum MWK

Skład: Wirtualne Media

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Dofinansowano ze środków
Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

*Konserwacja chorągwi nagrobnej Fryderyka von der Groeben,
bohatera bitwy pod Wiedniem.*

Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego
11-400 Kętrzyn, Pl. Zamkowy 1